

УДК: 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.1.36>

СУЧАСНИЙ СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

Литвин Н.А.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4199-1413>
Lna_70@ukr.net*

Мацелюх І.А.,
*доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри службового та медичного права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
m.ivanna1304@gmail.com*

Артеменко О.В.,
*кандидат юридичних наук, професор,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2041-8925>
artolena11@ukr.net*

Литвин Н.А., Мацелюх І.А., Артеменко О.В. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників в Україні.

У статті здійснюється комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників в сучасних умовах. Встановлено, що медичні працівники на сьогодні потребують правового захисту, що полягає у завпровадженні страхування ризику лікарської помилки за рахунок власника закладу охорони здоров'я; встановленні гідної оплати праці медичним працівникам; забезпеченні закладів охорони здоров'я виробами медичного призначення, ліками, медичною апаратурою тощо для покращення умов праці та ефективного здійснення професійної діяльності медичними працівниками; запровадженні дієвих механізмів соціального захисту медичних працівників; налагодженні взаємодії з органами Міністерства внутрішніх справ, місцевою владою тощо.

Зроблено висновок про те, що на сьогодні пріоритетним напрямом діяльності держави є гарантування прав медичним працівникам. Однак забезпечення медичних працівників відповідними правами залишається одним із найпроблемніших питань, що потребує свого негайного вирішення шляхом прийняття відповідних рішень.

Одним із дієвих заходів має стати державний та громадський контроль за дотриманням прав медичних працівників. Державний контроль має здійснювати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони здоров'я та його територіальні органи, а також інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі комітети у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України. Громадський контроль за дотриманням прав медичних працівників можуть здійснювати громадські об'єднання медичних працівників, об'єднання медичних працівників та/або членів їхніх родин, інші громадські об'єднання у межах, встановлених законодавством України. Дієвим механізмом також може стати створення постійно діючих медико-правових комісій в громадських об'єднаннях медичних працівників, об'єднаннях медичних працівників та інших громадських об'єднання у межах,

встановлених законодавством України для напрацювання та удосконалення законодавчих актів у медичній галузі.

Ключові слова: медичний працівник, охорона здоров'я, нормативно-правове забезпечення, права людини, лікар, заклад охорони здоров'я, правовий та соціальний захист.

Lytvyn N.A., Matselyukh I.A., Artemenko O.V. The current state of regulatory and legal support for the rights of healthcare professionals in Ukraine.

The article provides a comprehensive analysis of the regulatory and legal support for the rights of healthcare professionals in modern conditions. The author establishes that today medical professionals need legal protection, which consists in the introduction of medical malpractice insurance at the expense of the owner of a healthcare facility; establishment of decent remuneration for medical professionals; provision of healthcare facilities with medical devices, medicines, medical equipment, etc. to improve working conditions and effective performance of professional activities by medical professionals; introduction of effective mechanisms of social protection of medical professionals; establishment of interaction with the public authorities and other relevant bodies.

The author concludes that today the priority area of the State's activity is to guarantee the rights of healthcare workers. However, ensuring the rights of healthcare workers remains one of the most problematic issues that needs to be addressed immediately by adopting appropriate decisions.

One of the effective measures should be state and public control over the observance of the rights of healthcare workers. State control should be exercised by the specially authorised central executive body on healthcare and its territorial bodies, as well as other central and local executive bodies, local self-government bodies and their executive committees within their competence in accordance with the legislation of Ukraine. Public control over the observance of the rights of healthcare workers may be exercised by public associations of healthcare workers, associations of healthcare workers and/or members of their families, and other public associations within the limits established by the legislation of Ukraine. An effective mechanism may also be the creation of permanent medical and legal commissions in public associations of healthcare professionals, associations of healthcare professionals and other public associations within the limits established by the legislation of Ukraine for the development and improvement of legislative acts in the medical field.

Keywords: healthcare professional, healthcare, regulatory and legal support, human rights, doctor, healthcare institution, legal and social protection.

Постановка проблеми. На сучасному етапі реформування сфери охорони здоров'я в Україні необхідно враховувати ефективні світові тенденції, де одним із головних завдань є забезпечення прав медичних працівників. Це зумовлено тим, що професійна діяльність медичних працівників безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційного права людини та громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування. Відповідно охорона здоров'я – є однією з найважливіших галузей соціальної сфери України, що нараховує тисячі медичних установ, де ефективна організація праці медичних працівників виступає одним з основних факторів, що забезпечують суспільне та особисте здоров'я і, як наслідок, обумовлює соціальну стабільність у суспільстві.

Медичний працівник, який є одним із найважливіших суб'єктів медичних правовідносин сприяє охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, наданню своєчасної та кваліфікованої медичної і лікарської допомоги пацієнту, який також є одним із головних суб'єктів у сфері охорони здоров'я. Таким чином, медичний працівник виконує свою місію з повагою до життя людини, її особистості та гідності.

Професійні права, свободи та пільги медичних працівників передбачено низкою законів, постанов, наказів та інших нормативних документів. Серед законодавчого різномаяття основним документом для медичної сфери є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 р. № 2801-ХІІ, зі змінами (далі – Основи законодавства). Втім, варто зазначити, більшість визначених прав існують тільки на папері. Так, на сьогодні самими проблемними питаннями, які не врегульовані законодавством, є трудові та соціальні права медичних працівників; відсутність гарантій фізичної безпеки медичних працівників; захист ділової репутації, честі та гідності медичних працівників в засобах масової інформації тощо. Тому вбачається доцільним виокремлення проблемних питань нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників та подання пропозицій щодо його удосконалення.

Метою дослідження виступає комплексний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій вказує на те, що питанням аналізу нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників не було приділено значної уваги. Втім, можливо відміти праці науковців, що в цілому досліджували охорону та захист прав медичних працівників у процесі виконання своїх обов'язків, а саме: Безпрозванна В.М., Болотіна Н.Б., Галай В.О., Гладун З.С., Гревцова Р.Ю., Калинюк Н.М., Козаченко Ю.А., Корнілова О.В., Миронов А.Г., Стрельченко О.Г., Савка І.Г., Стефанчук Р.О., Сенюта І.Я., Стеценко С.Г., Черненко З.С. та інші.

Вклад основного матеріалу. Проблеми забезпечення прав медичних працівників та пошук шляхів їх вирішення не можуть бути розкриті без аналізу спеціального законодавства у сфері медицини.

Так, професійні права та пільги медичних та фармацевтичних працівників визначено у статті 77 Основ законодавства, а саме: заняття медичною і фармацевтичною діяльністю відповідно до спеціальності та кваліфікації; належні умови професійної діяльності; підвищення кваліфікації, перепідготовка не рідше одного разу на п'ять років у відповідних закладах та установах; вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, впровадження у встановленому порядку сучасних досягнень медичної та фармацевтичної науки і практики; безплатне користування соціальною, екологічною та спеціальною медичною інформацією, необхідною для виконання професійних обов'язків; обов'язкове страхування за рахунок власника закладу охорони здоров'я у разі заподіяння шкоди їх життю і здоров'ю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків у випадках, передбачених законодавством; соціальна допомога з боку держави у разі захворювання, каліцтва або в інших випадках втрати працездатності, що настала у зв'язку з виконанням професійних обов'язків; оплата праці у державних та комунальних закладах охорони здоров'я у розмірі, не нижчому, ніж визначено Кабінетом Міністрів України, у тому числі з дотриманням гарантій щодо мінімальної заробітної плати; скорочений робочий день і додаткова оплачувана відпустка у випадках, встановлених законодавством; пільгові умови пенсійного забезпечення; пільгове надання житла та забезпечення телефоном; безплатне користування житлом з освітленням і опаленням тим, хто проживає і працює у сільській місцевості і селищах міського типу, а також пенсіонерам, які раніше працювали медичними та фармацевтичними працівниками і проживають у цих населених пунктах, надання пільг щодо сплати земельного податку, кредитування, обзаведення господарством і будівництво приватного житла, придбання автотранспорту в порядку, встановленому законом; першочергове одержання медичної допомоги і забезпечення лікарськими та протезними засобами; створення наукових медичних товариств, професійних спілок та інших громадських організацій; судовий захист професійної честі та гідності; безплатне одержання у власність земельної ділянки в межах земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства у передбаченому законом порядку; додаткова оплачувана щорічна відпустка тривалістю три календарних дні для лікарів дільничних лікарень та амбулаторій, розташованих у сільській місцевості, дільничних лікарів-терапевтів, лікарів-педіатрів та дільничних медсестер територіальних ділянок міських поліклінік, лікарів загальної практики (сімейні лікарі), завідувачів терапевтичних та педіатричних відділень поліклінік, лікарів (старших лікарів) та середнього медичного персоналу виїзних станцій і відділень швидкої та невідкладної медичної допомоги, станцій санітарної авіації та відділень планової та екстреної консультативної допомоги – за безперервну роботу на зазначених посадах у зазначених закладах (на територіальних ділянках) понад три роки. При цьому зберігаються права інших категорій медичних працівників на додаткову оплачувану відпустку у межах існуючих норм; безкоштовне паркування транспортних засобів у спеціально відведених для цього місцях [1].

Не можна не згадати й інші статті Основ законодавства про охорону здоров'я, які тією чи іншою мірою регулюють права медичних працівників. Зокрема, відповідно до ч. 4 ст. 34 Основ законодавства лікар має право відмовитися від подальшого ведення пацієнта, якщо останній не виконує медичних приписів або правил внутрішнього розпорядку закладу охорони здоров'я, за умови, що це не загрожуватиме життю хворого і здоров'ю населення. Відповідно до ч. 5 ст. 34 Основ законодавства лікар не несе відповідальності за здоров'я хворого у разі відмови останнього від медичних приписів або порушення пацієнтом встановленого для нього режиму.

Також медичні працівники мають право використати будь-який наявний транспортний засіб для проїзду до місця перебування хворого з метою подання невідкладної допомоги або транспортування його в найближчий лікувально-профілактичний заклад у разі загрози життю хворого. Так, у ч. 3

ст. 37 Основ законодавства передбачено, що громадянам, які під час невідкладної або екстремальної ситуації брали участь у рятуванні людей і сприяли поданню медичної допомоги, гарантується у разі потреби в порядку, встановленому законодавством, безплатне лікування та матеріальна компенсація шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну.

Ч. 4 ст. 39 Основ законодавства визначає, що медичні працівники мають право надати неповну інформацію про стан здоров'я пацієнта, обмежити можливість ознайомлення з окремими медичними документами якщо інформація про хворобу пацієнта може погіршити стан його здоров'я, зашкодити процесові лікування.

Наступними статтями Основ законодавства, які надають право медичним працівникам здійснювати професійну діяльність є:

- ч. 2 ст. 40 – надає право медичним працівникам використовувати інформацію, яка представляє лікарську таємницю, в навчальному процесі, науково-дослідній роботі, у тому числі у випадках її публікації в спеціальній літературі, належним чином забезпечивши анонімність пацієнта;
- ч. 2 ст. 42 – надає право медичним працівникам проводити медичне втручання, пов'язане з ризиком для здоров'я пацієнта, як виняток, в умовах гострої потреби, коли можлива шкода від вживання методів діагностики, профілактики або лікування буде менше ніж можна чекати у разі відмови від втручання, а усунення небезпеки для здоров'я пацієнта іншими методами неможливе;
- ч. 2, 3 ст. 43 – надає право медичним працівникам не брати згоду хворого або його законних представників на медичне втручання в невідкладних випадках, коли є реальна загроза життю хворого. Якщо пацієнт після інформування лікарем про медичне втручання відмовляється від лікування, лікар має право узяти від нього письмове підтвердження про відмову, а при неможливості його отримання – засвідчити відмову відповідним актом у присутності свідків;
- ч. 2 ст. 44 – надає право медичним працівникам застосовувати в медичній практиці нові методи профілактики, діагностики, лікування, реабілітації і лікарські засоби, які знаходяться на розгляді в установленому порядку, але ще не допущені до застосування, та незареєстровані лікарські засоби, можуть використовуватися в інтересах вилікування особи лише після отримання її письмової згоди;
- ст. 45 – надає право медичним працівникам проводити медико-біологічні експерименти на людях в порядку, передбаченому законодавством;
- ст. 52 – надає право медичним працівникам припиняти активні заходи щодо підтримки життя хворого у тому випадку, коли стан людини визначається як необоротна смерть.

Статтями 74-1 і 75 Основ законодавства регулюється право медичних працівників на заняття народною медициною (цілительством), на підготовку, перепідготовку і підвищення кваліфікації у відповідних вищих навчальних і наукових установах, установах підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів, а також за допомогою інтернатури, клінічної ординатури, аспірантури і докторантури, згідно із законодавством про освіту.

Також Основи законодавства визначають права медичних працівників щодо зайняття господарською діяльністю (медичною практикою) у сфері охорони здоров'я, брати участь в управлінні охороною здоров'я.

Отже, аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників говорить про досить ґрунтовний їх перелік. Між тим, медична реформа, яка на сьогодні проходить у сфері охорони здоров'я направлена на ефективну і якісну діяльність всієї медичної галузі, включаючи захист прав і задоволення потреб як пацієнта, так і медичного працівника, зокрема.

Попри позитивні зрушення у реалізації медичної реформи, все ж таки залишаються питання, що потребують удосконалення. Так, медичний адвокат Гришаков О. зазначає про позитивні зміни у реалізації медичної реформи в роботі закладів первинної ланки, де працюють сімейні лікарі, педіатри та терапевти, оплата праці яких значно збільшилась. Але що стосується вторинної та третинної ланки, до якої належать лікарні, поліклініки, університетські клініки, то вони поки залишилися без достатньої уваги. Тому право на належну оплату праці лікарів, право на вільний вибір форм і методів лікування, право на безпечні умови праці лікаря в умовах змін можуть порушуватись часто. Гришаков О. також зазначає, що «для впровадження глобальних змін, необхідно об'єднатися не лише в професійні асоціації, а й у єдину лікарську спільноту, яка може впливати на законотворчу діяль-

ність. Яскравим прикладом неефективних дій є те, що декілька років розрізнені ініціативні групи лікарів намагаються «просунути» кожен свою нову модель безперервного професійного розвитку лікарів та медичного самоврядування. Вже декілька років цей процес дуже повільно просувається. При цьому, на жаль, ці ініціативні групи лікарів не намагаються об'єднатися, а лише конкурують, витрачають значні ресурси та створюють перепони один одному» [2]. Отже, питання, що стосується гідної оплати праці медичних працівників залишається відкритим.

Ми на початку статті зазначали про те, що у нас є права медичних працівників, які існують тільки на папері. Прикладом цього є ст. 77 Основ законодавства, де говориться про обов'язкове страхування за рахунок власника закладу охорони здоров'я у разі заподіяння шкоди їх життю і здоров'ю у зв'язку з виконанням професійних обов'язків у випадках, передбачених законодавством. На нашу думку, вказану норму важко застосувати на практиці, так як адміністрація лікарні може запевняти, що медичний працівник в тій чи іншій ситуації не дотримувався техніки безпеки. Довести, що це трапилося на робочому місці майже неможливо. Наприклад, адвокат з медичних справ Баришніков М. з цього приводу зазначає «Часто адміністрація ЗОЗ приховує статистику, скільки осіб з ВІЛ/СНІДом перебуває на лікуванні, що збільшує ризик інфікування медичного персоналу. Це питання має раз і назавжди вирішитися на законодавчому рівні шляхом зміни підходу до страхування таких випадків. Не медичний працівник повинен доводити, що зараження сталося на робочому місці, а адміністрація ЗОЗ має надати переконливі аргументи відсутності зв'язку інфікування з виконанням професійних обов'язків» [3]. Вказана проблема є не поодиноким, тому варто також звернути на це увагу.

Аналіз правозастосовної практики дає підстави стверджувати, що серед вимог сьогодення є створення інституту юридичного захисту медичних працівників, що полягає у завпровадженні страхування лікарської помилки, діяльності лікаря, створення постійно діючої медико-правової комісії для напрацювання та удосконалення законодавчих актів у медичній галузі. Це зумовлено тим, що кількість медичних фахівців в Україні зменшується, що на сьогодні пов'язано із воєнним станом в країні, де емігрують як лікарі, так і медичні сестри. Досить важко відшукати досвідчених медичних спеціалістів, яким би пацієнт міг довірити своє здоров'я. Крім того, заклади охорони здоров'я не достатньою мірою забезпечені виробами медичного призначення, ліками, медичною апаратурою тощо. Велика кількість смертей в українських лікарнях трапляється через відсутність тромболітика, стента, потрібного препарату тощо.

Наступною сучасною проблемою порушення прав медичних працівників є напади на медичний персонал агресивних пацієнтів і їх родичів. Так, напади на працівників охорони здоров'я та пацієнтів порушують принцип нейтралітету лікарів і фундаментальні засади міжнародного права. Уряди країн повинні поважати обов'язок лікарів, медсестер та інших медичних працівників надавати медичну допомогу тим, хто потребує, незалежно від політики, раси чи релігії. Серед найбільш поширених порушень медичного нейтралітету є напади на об'єкти охорони здоров'я, медичний персонал та пацієнтів, руйнування медичного обладнання та засобів, нехтування медичною етикою, умисно неправильне використання медичних установ, послуг, уніформи та знаків розрізнення, умисне блокування доступу до медичного обслуговування і догляду, а також безпідставний арешт або затримання медичних фахівців і пацієнтів [4, с. 110]. Варто також вказати на те, що вказана вище норма передбачена законодавством, але практичне впровадження її прослідковується тільки у приватних закладах охорони здоров'я, де передбачена служба охорони закладу, яка в любий момент може захистити своїх медичних працівників на відміну від державних та комунальних закладів охорони здоров'я.

Цікавим видається досвід зарубіжних країн щодо забезпечення права лікаря на заперечення з міркувань совісті. Так, у Німеччині лікар акушер-гінеколог під час влаштування на роботу робить застереження про його право на відмову від здійснення процедури абортів (штучного переривання вагітності) з міркувань совісті. У разі звернення пацієнта, що дав згоду на проведення процедури штучного переривання вагітності, лікар акушер-гінеколог повинен надати інші види медичного обслуговування (консультацію, діагностику, подальшу реабілітацію пацієнта після проведення цієї процедури). При цьому заклад охорони здоров'я зобов'язаний забезпечити пацієнта іншим кваліфікованим лікарем акушер-гінекологом, який повинен надати вищезазначену медичну допомогу. В Україні, натомість, право лікаря на відмову від здійснення абортів (штучного переривання вагітності) з міркувань совісті прямо не передбачено. З цих підстав, чинне національне законодавство у галузі охорони здоров'я потребує вдосконалення шляхом внесення змін й визначенням механізму

реалізації міжнародного права лікаря на заперечення під час виконання своїх професійних обов'язків [5, с. 66].

Таким чином, ми маємо можливість констатувати, що медичні працівники на сьогодні потребують правового захисту, що полягає у завпровадженні страхування ризику лікарської помилки за рахунок власника закладу охорони здоров'я; встановленні гідної оплати праці медичним працівника; забезпеченні закладів охорони здоров'я виробами медичного призначення, ліками, медичною апаратурою тощо для покращення умов праці та ефективного здійснення професійної діяльності медичними працівниками; запровадженні дієвих механізмів соціального захисту медичних працівників; налагодженні взаємодії з органами Міністерства внутрішніх справ, місцевою владою тощо.

Крім того, наступним кроком, який допоможе медичним працівникам бути більш обізнаними у своїх правах є отримання другої вищої освіти – юридичної. На сьогодні є вищі навчальні заклади освіти, де здійснюється таке навчання. Зокрема, Київський національний університет імені Тараса Шевченка відкрив магістерську програму за напрямом «Правознавство» (спеціальність «Правове забезпечення медичної і фармацевтичної діяльності») для осіб, які мають бакалаврську освіту або освіту спеціаліста неюридичного (медичного) профілю.

Висновок. Аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення медичних працівників дає підстави зазначити, що на сьогодні пріоритетним напрямом діяльності держави є гарантування прав медичним працівникам, адже забезпечення медичних працівників відповідними правами залишається одним із найпроблемніших питань, що потребує свого негайного вирішення шляхом прийняття відповідних рішень.

Одним із дієвих заходів має стати державний та громадський контроль за дотриманням прав медичних працівників. Державний контроль має здійснювати спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань охорони здоров'я та його територіальні органи, а також інші центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі комітети у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України. Громадський контроль за дотриманням прав медичних працівників можуть здійснювати громадські об'єднання медичних працівників, об'єднання медичних працівників та/або членів їхніх родин, інші громадські об'єднання у межах, встановлених законодавством України. Дієвим механізмом також може стати створення постійно діючих медико-правових комісій в громадських об'єднаннях медичних працівників, об'єднаннях медичних працівників та інших громадських об'єднання у межах, встановлених законодавством України для напрацювання та удосконалення законодавчих актів у медичній галузі.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення 12.03.2023 р.).
2. Гришаков О. Захист лікарів: 9 питань до медичного юриста. URL: <https://ehealth.gov.ua/2021/05/12/zahyst-prav-likariv-9-pytan-do-medychnogo-yurysta/> (дата звернення 12.03.2023 р.).
3. Гревцова Р.Ю., Сисоєва І.В., Рачук О.О. та ін.. Захист прав медичних працівників: практичні рекомендації і стратегічні пропозиції. URL: <https://health-ua.com/article/29728-zahist-prav-medichnih-pratcvnikv-praktichn-rekomendatc--strategchn-propozit> (дата звернення 13.03.2023 р.).
4. Черненко З.С. Права та обов'язки медичних працівників під час збройних конфліктів. *Наукові записки НаУКАМА*. 2015. Т. 168: Юридичні науки. С. 109-114 URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7847/Chernenko_Prava_ta_oboviazky_medychnykh_pratsivnykiv.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 13.03.2023 р.).
5. Савка І.Г., Калинюк Н.М. Про права медичних працівників під час надання медичної допомоги в контексті реформування системи охорони здоров'я. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 1 (79). С. 63–69.